

érintette. A félelem általános volt, amelyet megnövelt a korábbi rendszer tényezőinek a visszatérése: például amikor Zichy Ferenc, a megszüntetett Helytartótanács korábbi ideiglenes elnöke közeli birtokáról, Biharidőszegről dőlyfősen Debrecenbe hajtatott, hogy a „rebellis” kálvinistákat hódoltassa, a püspök megrettenve fogadta, s előzetesen az egyházkerület 1849-es levéltári anyagát gyakorlatilag megsemmisítette.

A kálvinista egyház társadalmi szerepváltozása a század második felében és a XX.

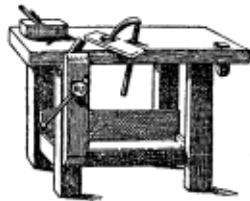
IRODALOM

- Benda Kálmán (1971): A kálvini tanok hatása a magyar rendi ellenállás ideológiájára. Helikon, Budapest
- Ludassy Mária (1992): *A toleranciától a szabadsáig*. Magvető, Budapest
- Hankiss Elemér – Makkai László (1965): *Anglia az újkor küszöbén*. Gondolat, Budapest
- Irinyi József (1857): *Az 1790/1-ki 26-ik vallásügyi törvény keletkezésének történelme*. Pest
- Kemény János (1959): *Önéletírása és válogatott levelei*. (bev., jegyz. V. Windisch Éva). Szépirodalmi, Budapest
- Kyber, Abraham (1923): *A kálvinizmus politikai jelentősége*, (fordította Miklós Ödön). Holland–Magyar Református Bizottság, Budapest
- Makkai László (1972): A kálvini reformáció társadalmi mondanivalója a XVI. századi Magyarországon. Református Egyház.

században nagyobb súllyal a szociális kérdések körére helyeződött át, bár hívei révén politikai közéletre hatást tudott gyakorolni, és előljárói kinevezéssel az országgyűlés felsőházában rendszeresen megjelentek. A trianoni békeszerződés teremtette új helyzetben pedig a Kárpát-medencében a határon túli magyarság érdekeinek képviselőjében máig jelentős, sőt megújuló szerepet tölt be.

Kulcsszavak: *Kálvin, kálvinizmus, magyar kultúra*

- Makkai László (1980): A nagy erdélyi fejedelmek kormányzásának keresztény szociáletikai alapvetése. Református Egyház.
- Oakeshott, Michael (2001): *Politikai racionalizmus*. Új Mandátum, Budapest
- Paczolay Péter (2003): A lelkiismereti és vallásszabadság alapjai. In: Halmi Gábor – Tóth Gábor Attila (szerk.): *Az emberi jogok*. Osiris, Budapest
- Szathmáry Béla (2009): Kálvin a kortársunk. In: Fazakas Sándor (szerk.): *Kálvin időszerűsége*. Kálvin, Budapest
- Széchenyi István (1978): *Napló*, (szerk., bev. Oltványi Ambrus). Gondolat, Budapest
- Szűcs Jenő (1974): Dózsa parasztháborújának ideológiája. In: Szűcs Jenő: *Nemzet és történelem*. Gondolat, Budapest
- Veliky János (2009): *A változások kora*. Új Mandátum, Budapest

KÁLVIN ÁLLAM- ÉS TÁRSADALOMSZEMLÉLETE

Buzogány Dezső

egyetemi tanár,
Babeş-Bolyai Tudományegyetem Protestáns Teológiai Intézet, Kolozsvár
buzogany@rt.ubbcluj.ro

Jelen tanulmány célja az, hogy Kálvin levelezéséből és kisebb, eddig még magyarra le nem fordított írásaiból vett adatokkal illusztrálja és árnyalja az *Institutio*-ban kifejtett elméleti államtanát és társadalomfelfogását, különösképpen az után, hogy strassbourgi száműzetéséből visszatért, és Genf, illetve a környék egyházi és társadalmi életének megszervezésére felszólították. Időkeretünk tehát a század 30-as éveinek végétől számított tíz esztendő. Célunk továbbá: megvizsgálni elméletének lecsapódását és működését a korabeli genfi társadalom különböző szintjein, illetve megragadni azon próbálkozásának egy-két részletét, amellyel az egyház társadalmi szerepét és súlyát akarta visszaszerezni. Ez annyira érinti a helyi hatalom kérdéskörét, hogy sok esetben a Magisztrátus kezéből kellett visszavennie azon szolgálatokat, amelyek jellegük-nél, rendelésük-nél és rendeltetésük-nél fogva az egyházat és a lelkészeket illették meg.

A fogalmak tisztázásával összefüggésben abból a Max Weber által megfogalmazott és közismert meghatározásból indulunk ki, amely szerint az állam valamely terület fölött a legfőbb hatalmat gyakorló egyesülés, s intézményein keresztül kormányozza az adott területet. Szociológiai meghatározással élve, az állam rendelkezik a „fizikai erő legitim

használatának monopóliumával egy adott területen belül”, amely tartalmazhatja a fegyveres erőket, társadalmi szolgáltatásokat, állami bürokráciát, bíróságokat és a rendőrséget. A társadalom pedig a közös lakóterületen élő emberek összessége, akiket a közös viszonyrendszerük és intézményeik – gyakran közös érdeklődésük, ismertetőjegyeik, kultúrájuk – megkülönböztet más csoportok tagjaitól. Nos, úgy gondoljuk, alapjában véve Kálvin korára is érvényes ez a meghatározás.

Ezek szerint a század államhatalmát a királyi és fejedelmi hatalomgyakorlás képezte, önálló és független városállamok esetében pedig azok tanácsai, melyek intézményeik (többek közt az egyház) révén gondoskodtak a társadalom belső rendjéről és annak védelméről. A belső rend igen bonyolult és összetett társadalmi rendszerébe beletartozott a vallási élet is, sokirányú (gyakorlati/társadalmi) funkciójával egyetemben, sőt sok esetben alapvetően meghatározta a társadalom működését. A korabeli állam tehát nemcsak tudomásul vette a vallásos élet jelenlétét a társadalomban, nemcsak megtűrte és elnézte az egyház szolgálatát, hanem sok esetben partneri kapcsolatot keresett és épített ki vele.

Ami az egyházat illeti, igaz ugyan, hogy a reformátorok többnyire az „odafenn valókkal”

és a hozzájuk kapcsolódó dolgokkal foglalkoztak, de legalább annyira igaz az is, hogy a transzcendens világból sokszor alászálltak az immanensbe, a mindennapi életbe, hiszen mindaz, amit Isten újra felfedezett igéjéből üzenetként felszínre hoztak, a hétköznapiaknak szólt, mégpedig nemcsak az *individuum*-nak, hanem legalább annyira a *societas*-nak is. A kettő kapcsolata az egyház egységében valósult meg, így Kálvin korában az egyént, a társadalmat és az egyházat nem lehet élesen különválasztani egymástól. Az egyén hite és vallásos meggyőződése nem magánügy, a hívő emberek Isten tiszteletére elkülönült közössége nem a társadalomtól elszigetelt, kasztszerű csoport, az egyház pedig nem lelki szolgáltatást végző nagyipari intézmény, amely dogmaival biztosítja a társadalom kisebb részéhez tartozó, szűk körű hívő közösség ideológiájának fennmaradását (hogy napjainkban használt jelzőket használjak). Az egyház és az általa közvetített üzenet része a mindennapok valamennyi társadalmi rétegének és rendjének, teljes egészében áthatja a világi-polgári közösséget, és befolyásolja azt, nem egy esetben pedig megszabja belső fejlődési irányát, igei közeget nyújt neki a „közjó” biztosítékként, megteremti lelki-szellemi higiéniáját. Az egyház élete a világban zajlik, célja erre tekint, szolgálata erre irányul, következésképpen nem függetlenítheti magát tőle, sőt benne élve kovásza és átformálója.

Az istenfélő állam és társadalom létrehozásán fáradozó egyháziak mindezt nem világgá, hanem Istentől kapott jognon tették. A társadalom pedig ugyancsak ezen a jognon engedett nekik, hisz a közösség valamennyi egyede hívő, sőt istenfélő (sok esetben persze babonás) ember volt. Kálvin tehát nem túlfűtött vallásos buzgóságában kért magának beleszólási jogot a polgári élet folyásába, ha-

nem a kor elismert gyakorlata alapján. Más szempontból nézve a kérdést, azt is világosan kell látnunk, hogy alapos jogi képzettségét kár lett volna nélkülöznie a genfi Magisztrátusnak, amely ezt fel is használta, hiszen világi/polgári törvények megalkotásával bízta meg őt. A korabeli genfi Magisztrátus, a Kisebb vagy a Nagyobb Tanács, egyszóval a világi hatalom tehát nem volt teljesen különválva az egyháztól, (a mai közgondolkodásban jelentkező éles elkülönülés a francia forradalom liberális egyházpolitikájának következménye), a kettő összefonódása sokkal erőteljesebb volt, mintsem azt ma gondolnánk. Mindezeket szükségesnek tartottuk előrebocsátani, hogy jobban megértsük Kálvin társadalmi szolgálatát.

Állam- és társadalomszemlélet az Institutio-ban

Kálvin állam- és társadalomszemléletének alapjait legvilágosabban az *Isntitutio*-ban fejtette ki. Tekintettel arra, hogy a mű több magyar fordításban is megjelent, eltekintünk attól, hogy alaposan és részletesen ismertessük. Mégis fontosnak tartjuk hivatkozni rá néhány gondolat erejéig, hogy legalább vázlatos képet kaphassunk róla, ahol aztán elhelyezhetők az általunk feltárt részletek. Az *Institutio* negyedik könyve huszadik fejezetének első mondata azt az elvi kérdést tisztázza, hogy az ember örök életre tekintő belső, lelki szférája mellett foglalkozni kell a külső, polgári kormányzattal is, amely az erkölcsi rendre épül. Elítéli azok véleményét, akik fertőzött dolognak tartják a polgári közigazgatást, hiszen az különbözik ugyan Krisztus lelki országától, ám e kettő Kálvin szerint nem állhat tartósan szemben egymással. Kifejti: az állam feladata, hogy „Isten külső tiszteletét ápolja és védelmezze, a kegyességnek igaz tudományát és

az egyháznak állapotát oltalmazza, életünket az emberi társasághoz szabja, erkölcsünket a polgári jó rendhez idomítsa, minket egymás közt megbékéltessen, a közös békét és nyugalmat táplálja”. (Kálvin, 1910, *Institutio*, II. 748.). A polgári életet három tényező meghatározottságában szemléli: a felsőbbtség, mint a törvény őre, a törvény, mely szerint a hatalmat gyakorolja, és a nép, amelyen a felsőbbtség számon kéri a törvény betartását, amiért felelőssége igen nagy. A törvények az állam legerősebb idegszállai, melyeknek viszont „nincs a legcsekélyebb erejük sem a felsőbbtség nélkül. Ennélfogva – írja Kálvin – semmit találóbban nem lehetne mondani, mint hogy a törvény néma felsőbbtség, a felsőbbtség pedig élő törvény”. (Kálvin, 1910, *Institutio*, II. 762.) A törvénykezés tehát jogos, amennyiben helyesen élünk vele: „Akik pedig minden törvényszéki tárgyalást határozottan kárhozzatnak, értsék meg, hogy egyszersmind Istennek szent rendelkezését utasítják vissza és egy olyan természetű ajándékot, amely a tisztáknak tiszta lehet”. (Kálvin, 1910, *Institutio*, II. 767.)

Isten igéje kötelességet szab eléjük, mindenekelőtt azt, hogy ne csak az emberekről gondoskodjanak, hanem Istentől is, akitől a hatalmat kapták: „méltó is, hogy a legnagyobb buzgalommal védjék és oltalmazzák annak tisztességét, akinek helytartói, és akinek jótéteménye folytán uralkodnak”. (Kálvin, 1910, *Institutio*, II. 755.) Ami a társadalom békéjét illeti, Kálvin meggyőződéssel vallja, hogy Isten azért adja a kardot a világi hatalom képviselőinek kezébe, hogy azt „minden gyilkossal szemben használatba vegyék”, hiszen ők „Isten szolgálói a haragra,” hogy bosszút álljanak a gonosztevőkön. Ebben az összefüggésben kerül elő a jogos háború kérdése is, hiszen Isten azért adott hatalmat

és fegyvert a hatalom kezébe, hogy „az oltalmukra bízott országokat [...] megvédelmezzék háborúval, ha valamikor ellenséges támadástól szenvednek”. (Kálvin, 1910, *Institutio*, II. 760.) A hivatallal járó ilyen és hasonló terhek hordozására, éppen ezért, törvényes jövedelemnek tekinti a vámokat és a különböző adónemeket, „amelyeket azonban éppúgy felhasználhatnak udvartartásuk fényének emelésére is, amely az uralkodás méltóságával, amelyet viselnek, bizonyos tekintetben összefügg” – írja az Istennek tetsző puritán életformát alapvető emberi erénynek tekintő reformátor. Az alattvalók kötelessége tehát, hogy hivatali működésükről a legnagyobb tisztelettel vélekedjenek és azt „mintegy Istentől kirendelt igazságszolgáltatási hatóságot ismerjék el”, a képviselőit pedig úgy tekintsék, mint Isten szolgáit és követeit, (Kálvin, 1910, *Institutio*, II. 769.) ellenük ne szegüljenek, mert az egyben Istennel szembeni ellenszegülés is, engedelmességüket pedig azzal mutassák meg, hogy az adókat megfizetik, és a törvényben megszabott rendet megtartják. Az Isten szerint élő és működő felsőbbtség „a hazának atyja, a népnek pásztora, a békének őre, az igazság védője, az ártatlanság bosszúállója, azért méltán örültek kell tartani azt, aki az ilyen uralmat helytelenítené”. (Kálvin, 1910, *Institutio*, II. 771.) Amennyiben pedig a mindenkor állami hatalom gyakorló zsarnokokká lesznek, az egyén kötelessége marad akkor is engedelmeskedni a világi hatalomnak, „sőt vallásos kegyelettel tartozunk a legszélső határig minden előjárónak, akárminők is azok”, mert még így is Isten akaratából viselik ezt a méltóságot. „Ezért ha kegyetlen fejedelem zordonul gyötör, ha egy kapzsi, vagy fényűző király, rabló módjára kifoszt, ha a renyhe elhanyagol, ha végül az istentelen és szentségtörő kínozz kegyességün-

kért, először mindjárt vétkeink jussanak eszünkbe, mert bizonyos, hogy az Úr ezeket bünteti ilyen ostorokkal”. Az ellenállási vagy ellenszegülési kezdeményezésnek tehát nem az egyéntől kell érkeznie, hanem Isten szolgálaitól, akiket, parancsával felverte, ő maga küld el, hogy megtorlást vegyenek a bűnös uralkodásért. Isten tehát a királyok királya „aki midőn szent ajkát megnyitja, egyedül rá kell mindenekelőtt és mindenekfelett hallgatnunk; azután vagyunk csak alávetve azoknak az embereknek, akik előttünk járnak, de csak istenben” (Kálvin, 1910, Institutio, II. 778.) – fejezi be a gondolatkört Kálvin.

Eddig többnyire elvont, elvi leírását láthattuk államelméletének. Ami ez után következik, legközvetlenebb kapcsolatban áll a városállam gyakorlatban megvalósuló kormányzásával, amely egyaránt kiterjedt a polgári életre és a helyi egyház működésére. Kálvin élettörténetét elregélni, témánk összefüggését tekintve, nem tartjuk feladatunknak. A bevezető mondatokban megszabott néhány esztendő történéseiből csak annyit emelünk ki és részletezünk, amennyi a kérdéskörben megfogalmazott gondolatok megértéséhez feltétlenül szükséges.

Genf világi kormányzása

Mindenekelőtt nézzük meg Genf városának demokratikus intézményrendszerét. A város polgársága, 1387-ben kapott szabadságlevele értelmében, előljáróit maga választotta; a családfők a székesegyház harangjának szavára meghatározott időben összegyűltek, megválasztották egy évre a négy szindikust, a Kisebb Tanács tagjait, és megszabták az élelmiszerek árát. A legfőbb polgári hatalom a négy szindikus kezében volt, a tanács meghallgatásával ők hoztak ítéletet a polgári perekben, napnyugtától reggelig a kapukat őriztették, vi-

gyáztak a belső rendre és a nyugalomra stb. A városi kormányzat váza a következőképpen nézett ki: a Kisebb Tanács intézte a város mindennapi adminisztrációját, közvetlen tekintélyét és legitimitását a Hatvanak Tanácsától kapta, teljesebb tekintélyt a Kétszázak Tanácsától, végső autoritását pedig a Generális Tanácstól, vagyis valamennyi genfi szavazó polgár együttes közgyűlésétől. Nézzük meg ezután Kálvin viszonyát a polgári kormányzathoz és annak valamennyi intézményéhez, illetve azok szerepét a közrend megőrzésében, ahogyan Kálvin leveleiben és egyéb kisebb írásaiban megjelenik.

Az egyház és a helyi kormányzat

Kálvin élettörténetének jól ismert, kellemetlen eseménysora 1538 elején kezdődött. Genfben a februári helyi választásokat az ellenpárt nyerte meg, Kálvin franciapárti barátait felfüggesztették a tanácsban, amely ellen Guillaume Farellel együtt tiltakozást nyújtott be. Erre felszólították őket, hogy ne ártsák magukat a Magisztrátus dolgába. Amikor a nyertes párt behódolásra szólította fel a helyi francia közösség képviselőit, Kálvin megtagadta a prédikálást. 1538 februárjában levélben tájékoztatta Heinrich Bullingert a genfi egyház siralmas állapotáról, tudatta vele: a helyi szenátusban nem sikerült elérnie, hogy az exkommunikáció gyakorlatát tiszta és szent formában gyakorolják, vagy a hatóság kimondja az igen népes helyi egyházközség önálló lelkészi körzetekre történő felosztását. „Nem is lesz nekünk tartós egyházunk, ha nem áll vissza a maga teljességében amaz ősi, vagyis apostoli rend, mely közöttünk sok tekintetben kívánatos” – sóhajt fel, majd hozzáteszi, hogy összefogással kellene megteremtteni közös zsinat (publica synodus) összehívásának a feltételét. Ezen mindenki ajánlattal

élhetne saját egyháza hasznára, vagy közösen hozhatnának határozatot a szükséges cselekvési stratégiákról (Calvin, CR., X. 154.)

A világi hatalom több területen is úgy jelenik meg a levélben, mint amitől az egyházi élet akadálymentes folyása és mindennapi gyakorlata függött. Kálvin korában az egyházi kiközösítést a Kisebb Tanács gyakorolta, és a levél szerint az egyházközségek megosztása ugyancsak ennek hatáskörébe tartozott (tette mindezt a helyi egyház anyagi támogatása, tehát a fenntartó jogán). Az országos egyház zsinatának pedig tekintélyt is az adott, hogy háta mögött állnak-e a városok és a fejedelmek vagy nem.

Nemcsak magánlevélben jelent meg a genfi egyház belső gyakorlatára tekintő két megjegyzése, hanem egyik nyilvános írásában is. 1538 tavaszán, a már jelzett zavaros genfi körülmények közepette, Farellel együtt néhány pontban összefoglalták ajánlatukat, amellyel kísérletet tettek a Magisztrátus és köztük keletkezett nézeteltérés elsimítására és a béke visszaállítására, *Articuli a Calvino et Farello propositi ad pacem Genevae restituendam* cím alatt. A tizennégy pontból álló írásban a belső egyházi gyakorlat némely eleme (keresztség, úrvacsora, zoltáréneklés, oktatás stb.) mellett ott szerepel az is, hogy a Magisztrátusnak fel kell osztania a hatalmas gyülekezetet, és az így keletkezett egyházközségek élére alkalmas lelkészeket kell tennie. A másik kérdés ugyancsak előkerül: „a német kiközösítési gyakorlatnak vissza kell állnia, mégpedig azon formában, ahogyan azt korábban megírtuk. Vagyis a Szenátus válasszon a város mindegyik régiójából derék és elkötelezett férfiakat, akik velünk együtt ezt elvégzik.” A helyi egyház világi igazgatásának egy másik gyakorlata is előkerül az írás X. pontjában, amely a lelkészek törvényes megválasztásával

és beiktatásával kapcsolatos: „A lelkészek elhívásának törvényes rendje ez legyen: a kézrátétel gyakorlatát, amely a lelkészek feladata, a Magisztrátus ne sajátítsa ki magának önkényesen. A mieink ugyanis erre nem egyszer törekedtek.” (Calvin, CR., X. 192.)

A békefeltételek nem találnak halló fülekre, ezért Kálvinnak három évre mennie kell Genfből; ez év szeptember 8-án már Strasbourgban prédikál, ahová Martin Bucer, Wolfgang Capito és Jacob Sturm hívta az ottani francia ajkú gyülekezet gondozására.

A helyi tanács meghatározó szerepét a város vallási/egyházi életének irányításában mutatja az a levél is, amelyet négy genfi lelkész (Iehan Morand, Anthoine de Marcourt, Jacques Bernard és Hanry de la Mar) írt ellehetetlenült helyzetükről. A lelkészek ófrancia nyelven írt panaszlevelükben rámutattak arra a szerepre, amely nemcsak az evangélium hirdetése folytán hárult rájuk az egyházban, hanem azon kívül a társadalomban is, a város és a köztársaság megtartásában és szolgálatában. Tekintettel arra, hogy eddig a Magisztrátus meghívására, annak tekintélyével szolgáltak, az ellenük irányuló támadás leginkább a világi vezetés „nemes tanácsa”, a közrend és a törvények ellen, végső soron a németországi egyház reformációja ellen, sőt a berni egyház ellen irányul, amelynek törvényei alapján készítették el a genfi rendszabályokat. (Calvin, CR., X. 505.) A lelkészek lemondanak, miután a helyi közösség számára „már nem tudnak annyi gyümölcsöt teremni, amennyit szeretnének”.

KÁLVIN ÉS AZ ÁLLAMHATALOM

A legfelsőbb hatalom és a reformáció

Kálvint a strasbourgi tartózkodás messze röpítette a genfi helyi magisztrátustól (bár

hasonló városállami szerkezetbe került): egyenesen az európai nagypolitika eseményeinek közepébe. 1539 tavaszán, Frankfurtban a világi felsőbbség, különösen pedig a fejedelmek hatalmi koncentrációját figyelhette meg, ahová a török veszély hajtotta össze Európa jó néhány fejedelmét. A jelentős politikai esemény nagy élményt jelentett a politika iránt mindig is érdeklődő reformátornak, amelyről két bő levélben is tájékoztatta Farellt ez év márciusában és áprilisában.

A nagy politikai esemény elején máris előkerült a háborús fenyegetettség kérdése – írja első levelében –, amelyet a császári parancslevél vetett fel. A birodalom helyzetét még súlyosbította a protestantizmus miatt bekövetkezett politikai válság és meghasonlás, érthető tehát, hogy a császár levelében, számos érvet felvonultatva, igen erőteljesen kezdte el „ostromolni mindannyiuk (ti. a protestáns fejedelmek) lelkét, hogy őket a béke felé hajlítsa”, mert egyre világosabbá vált: „a török rögtön megmozdul, mihielyt látja, hogy Németország beháborúba keveredett”. A császár szorult helyzetét használták fel a protestantizmussal szimpatizáló fejedelmek arra, hogy a császárral elfogadtassák egyházi reformtámogatásuk szándékát. Végül azon feltétellel fogadták el a békét, ha engedélyt kapnak saját egyházuk igazgatására, amely jog alá szerették volna bevonnai az egyházi vagyon kezelésének a jogát is. (Calvin, CR., X. 326., 327.)

Kálvin igen jól érzékeli a helyzet politikai tétjét, és persze drukkol a protestantizmus ügyét szolgáló politikai sikernek. Itt szembe-sülhetett a világi hatalom sorsdöntő szerepével, amely az egyházi megújulás ügyét győzelemre segítheti, vagy épp ellenkezőleg, azt megghiúsíthatja. Ebből és persze a polgári hatalom isteni rendelésre visszavezethető meg-

győződéséből érthető a *gubernatio politica* elfogadása és elvi-gyakorlati támogatása. De a beszámoló mutatja azt is, hogy az egyházi vagyon kezelésének jogát kérve, a világi hatalom ugyanakkor benyújtani kívánja igényét az egyház kormányzására és igazgatására, legalábbis, ami annak külső működését illeti.

A protestantizmus sorsát szoros összefüggésben látta az államhatalom szándékával: „Ioachim fejedelem az evangélium ügyét teljes mellszélességgel támogatja, a Palatinus [a pfalzi választófejedelem] sem ellenséges”. A másik, Farellhez intézett levelében a szász választófejedelem személyét említi, akit, ha el lehetne oda juttatni, hogy felvállalja a vallás ügyét, „jelentős lenne Krisztus országának növekedése, [...] nincs ugyanis hatalmasabb fejedelem ma alsó Németországban, akinek nagyobb birtoka is lenne, mint neki”. (Calvin, CR., X. 330.) A világi hatalom vallási ügyekben is meghatározó szerepével kapcsolatos a levél azon megállapítása is, amellyel az előzőtt protestáns lelkészek helyzetére nézve összegez: „nem lehet ezt a betegséget meggyógyítani, mert sem a nép, sem a fejedelem nem tud különbséget tenni a Krisztus igája és a pápa zsarnoksága között”. (Calvin, CR., X. 331.) Másutt attól retteg, hogy a császár és a francia király szövetségre lép, amely ha megtörténik „méltán lehet félni attól, hogy összeesküsznek elpusztításunkra”. (Calvin, CR., XI. 39.)

Kálvin tehát igen nagy érdeklődéssel figyelte a politikát, Farellhez, a jó barátához intézett számtalan levélben hosszú passzusokat szentelt az aktuálpolitikai eseményeknek. Meg lévén győződve, hogy az evangélium terjedésének ütemét nagyban szolgálhatják a királyok és fejedelmek, és viszont, annak előmenetelét legalább annyira meg is gátolhatják, titokban levelet írt a reformációt el-

lenző két nagy államférfinak, a Német-római Birodalom császárnak és a francia királynak, de kéri barátját, hogy ezt tartsa titokban. (Calvin, CR., XI. 39.) Ugyancsak ez idő tájt küldött levelet Navarrai Margit királynőnek is, akit arra kért, hogy járjon közbe férjénél a francia száműzöttek ügyében. A királynő ófrancia nyelven írt, barátságos levélben válaszolt neki, közölvén, hogy a király elégtétellel nyugtázta mind Kálvinnak, mind társainak eddig tett szolgálatát, amelyről őt tájékoztatták (talán épp a királyné). (Calvin, CR., XI. 62.)

A világi államhatalom képviselőinek reformpárti hajlandóságát látva nem csoda tehát, ha örömmel nyugtázza a Bucertől kapott híradást, aki azt írja, hogy soha nem látta eddig még a fejedelmeket annyira készeknek az evangélium megvédésére, mint most. Hatalmuk a reformok érvényesítésében jelenthet segítséget, amit készséggel meg is tesznek: „néhány tisztátalan képet” (impurae quaedam imagines) az oltárral együtt kitétek a templomból, a mostanig még gyakorolt elevációt, vagyis az úrvacsorai kenyér felemelését elhagyták stb., és „Szenátusunk is nagyobb hajlandóságot mutat” – mondja Bucer (Senatus quoque noster cordatum se praebet). (Calvin, CR., X. 337–338.) Nemsokára Kálvin már arról értesíti Farellt, hogy 1539. december 19-én, Arnstadban gyűlésező fejedelmek közül a brandenburgi választófejedelemnek is „szándékában áll elfogadni az evangéliumot és megszüntetni a pápizmust” (in animo esse evangelium recipere, exterminare papismum). Az angol király pedig soha sem mutatott nagyobb hajlandóságot az evangélium befogadására, sőt még a császárnak Dánia meghódítására tett ajánlatát is visszautasította, mondván, hogy semmiképpen nem támad a dán királyra, ameddig az e jelen-

vallásán van (nihil tentaturum adversus regem Daniae quamdiu religionem illam teneret). (Calvin, CR., X. 431.). Nem sokkal később is örömet fejezi ki, amiért az angol király kezd egyre több hajlandóságot mutatni a reformáció ügyének támogatása iránt, s ez országában kedvezőleg hat az evangéliumi munka stabilizációjára. (Calvin, CR., XI. 39.)

Az evangélium terjesztésében megmutató fejedelmi támogatás mellett legalább ennyire fontos az új tan képviselőinek és egyházainak védelme is, amelyet Kálvin 1541-ben tapasztalt meg, a német választófejedelmek együttesen írt leveléből. Ebben a francia király közbenjárását kéri a hitük miatt fogságot vagy üldöztetést szenvedő valdenseknek. Az effajta politikai nyomást legalább annyira jogosnak tekinti, mint az egyház védelmében kifejtett tevékenységüket. (Calvin, CR., XI. 220–221.)

A világi hatalom isteni eredetében meggyőződve Kálvin kész elfogadni a legmagasabb állami méltóság, a császár személyét és tekintélyét is, annak ellenére, hogy ez nem osztozik a protestánsok hitén. Másrésztől pedig a császár a *summus episcopus*, tehát a legfelsőbb püspök okán formál jogot magának arra, hogy a protestánsok hitvallására nézve is ítéletet mondjon, és döntést hozzon. (A tartományurak episzkopális jogát a birodalmi jogból vezették le, külső jogi hatalmuk az egyházalkotmány felett az általános területiális szuverenitásból fakadt, így a fejedelem, a király vagy a császár lett az egyház hitbéli dolgai felett is a legfőbb hatalom.) A császár tehát, mint a legmagasabb állami méltóság képviselője, megengedte, hogy azon kegyes és tekintélyes (pios et graves) személyek, akiket előzőleg ő maga jelölt ki, előtte megoldási javaslatot tegyenek a vallási egyenetlenség elsimítására. Ez alkalommal nem mulasz-

totta el őket világi és püspöki jogánál fogva figyelmeztetni köteleységükre: „ne mulasszák el Isten dicsőségét, a közbékét, a népek üdvösségét szeméik előtt tartani, semmit ne tegyenek tehát egyéni becsvágyból, makacsságból, vagy az emberek kegyeire vadászva” – írja Kálvin Farellnek 1541 májusában a Regensburgi kollokviumról (Calvin, CR., XI. 203.).

Magaspolitikáról volt eddig szó, és hadd tegyük hozzá azt, hogy Kálvin igen eleven érdeklődéssel követte a politikai élet alakulását a legmagasabbtól a legalacsonyabb szintig. Erről minden kétséget kizáróan meggyőző levelezése. Ő maga is politizált, a szó nemes, Genf esetében pedig a legszorosabb értelmében: felfogásával és tevőlegesen is a *polis*, a városállam közösségének fejlődési irányát befolyásolta – genfi szolgálata kezdetén azt csak meghatározta, a végén pedig már maga szabta meg. Abban a korban, sok esetben prédikációja is politikai cselekménynek számított (hadd utaljunk itt csak arra, hogy a város politikai ellenzékének megalázása miatt, politikai ellenlépésként, megtagadta a prédikálást).

A középszintű hatalom (Magisztrátus) és a helyi egyház

A világpolitika magaslatáról most szálljunk alá a helyi polgári kormányzás szintjére, hiszen itt valósult meg a tulajdonképpeni kézi vezérléses egyházi/társadalmi irányítás. A Magisztrátus feladatára és hatáskörére nézve felfogását és javaslatait a *Katekizmus*-ban fogalmazta meg, amelynek vázlata az első genfi korszakban született. Ezt franciául írta a genfi egyház és iskola használatára. Béza (Théodore de Bèze) latin nyelven írt Kálvin-életrajzában jelzi, hogy 1536-ban készítette el a keresztyén tanítás rövid foglatát (*christianae religionis veluti formulam*), amelyhez kérdés-

felelet formájában megírt katekizmust is csatolt. Ezt maga Kálvin is megerősíti Simon Grynaeusnak Bernbe írt levelében 1537. május 11-én. (Calvin, CR., X. 106–109.). Az eredeti, franciául írt katekizmus viszont nyomtalanul eltűnt, a szerző által készített latin változat viszont fennmaradt, és talán beépült annak 1542–45 között készített második generációjába, amely nem tartalmaz semmit a Magisztrátusról és a világi hatalomról. Ellenben a Baselben kiadott 1538. évi kiadásban a világi felsőbbiségről elég bőven ír.

Isten nemcsak arról tett tanúságot, hogy a Magisztrátus működését elfogadja és jóváhagyja, hanem ezen felül, a testület méltóságáról dicséretet mondva, nekünk mód felett ajánlja is. Szentírasi locusok üzenetét összefogva mondja, hogy Isten bölcs rendelkezéséből történik az, hogy a királyok uralkodnak, a tanácsosok helyesen döntenek, a birtokok főurai bíraskodnak. Ezeket ugyan saját ügyekként intézik, de Istenre és nem az emberre tekintve kell megtenniük. A fejedelmek és a Magisztrátus feladata alaposan elgondolkodni azon, hogy hivatalukkal kinek szolgálnak, nehogy valamiféle méltatlan dolog történjen Isten szolgálói és követői között. „Teljes szorgalommal azon kell lenniük, hogy a vallás közönséges formáját tisztán megőrizzék, a nép életét a legjobb törvényekkel alakítsák, a hatalmuk alatt lévő területen a közjót és a nyugalmat hivatalos testületben is, személyesen is megteremtsék”. (Calvin, CR., V. 354.)

Ez pedig csak jog- és igazságszolgáltatással lehetséges, Jeremiás 22,2 szerint. „Másrésről, az alattvalóknak felettéseiket nem csak becsülni és tisztelni kell, hanem Istentől imában kell kérniük egészséget és jómódot számukra, uralmuk alá önként kell magukat rendelniük, a rendeleteket és törvényeket be kell tartaniuk, a rájuk kirótt terhet el kell viselniük, akár

vám, akár adó, akár polgári járandóság vagy bármi más”. (Calvin, CR., V. 354.)

Az emberbe oltott természeti igazságosság alapján a következő mondatát akár vissza is utasíthatnánk, hiszen azt mondja, hogy nem csak akkor kell nekünk a világi hatalmat elfogadnunk, amikor a kormányzást hűséggel és derék módon végzik, hanem akkor is, amikor hatalmukkal felelőtlenül visszaélnék (*potestate insolenter abutuntur*), egészen addig, amíg a „törvényes rend folytán igájuk alól felszabadulunk”. A jó fejedelem ugyanis az isteni jószág bizonyítéka az emberi jólét megőrzésére, viszont a rossz és elvetemedett uralkodó Isten csapása, amellyel a nép büneit bünteti. Mindkettőnek egyformán adja Isten a hatalmat, amennyiben tehát ellenük fordulunk, egyben Isten rendelése ellen is szegülünk. (Calvin, CR., V. 354.) Kálvin szerint tehát a világi felsőbbiség önkénye elleni jogos lázadás nem létezik, legalábbis annak nem a néptől kell érkeznie.

Ebbe a gondolatkörbe illeszkedik egy másik levélrészlete is, 1542 márciusából. Friedrich Myconiusnak elpanaszolja sokrétű gondjait és vesződését, ami az egyház fegyelmi törvénykezésének nehézkes indulását, a helyi Konzisztórium döntéseit, a lelkészek értetlenkedését és ellenségeskedését illeti. A levélrészletben a világi és egyházi feladategyüttes isteni eredetét, a világi hatalom és az egyházi szolgálat egymásra utaltságát és komplementaritását elemzi. Mózes, Áron és Dávid egyház-, társadalom- és népszolgálatának származását vizsgálva mondja, hogy mind Mózes, mind Dávid király Istentől azt a feladatot kapta, hogy a népet világi hatalommal (civilis potestate) kormányozza. Mózes viszont, mielőtt Áront pappá szentelte volna, maga is papi feladatokat látott el, sőt utána is Isten parancsára írta elő azt, hogy mit kell tenni.

Dávid ugyancsak Isten engedelmével fogott hozzá az egyház megszervezéséhez. „A többi kegyes király is a fennálló rendet védte hatalmával, mint illet, az egyháznak pedig meghagyta a maga joggyakorlatát, a papoknak pedig mindazt, amit számukra Isten kiváltsággként adott”. (Calvin, CR., XI. 379.)

Kálvin szerint a Magisztrátus feladata nem csak a külső rend megőrzése, hanem az erkölcsi élet tisztán tartása is. A korabeli állapotot abból az ófrancia nyelven írt levélből ismerhetjük meg, amelyet a berni Szenátus küldött a lausanne-i lelkészeknek 1543 februárjában. A levél azért érdekes, mert rávilágít a berni Magisztrátus több egyházi kérdésben kialakított álláspontjára, amely viszont azért jelentős, mert Genf, egyházával együtt, hosszú ideig Bern joghatósága alá tartozott. A berni Magisztrátus mindenekelőtt számon kéri a lausanne-i társtestülettől azt, hogy a lelkészekkel közösen, ezek kérésére, miért nem fektették le papíron és fogadták el törvényként az egyházfegyelmezés, vagyis a kiközösítés ügyében rendezett korábbi tárgyalásaik eredményeit. Ennek az okát csak feltételezi: vonakodtak olyan rendeletet hozni, amelynek folyamatos betartásáról ők maguk sem tudtak volna gondoskodni, tehát kényelmesebb volt a konzisztóriumot takaréklángon működtetni, mint kivitelezni azt, hogy szigorú büntetésekkel visszaszorítsák a vétkeket. Sőt, a testületből még a lelkészeket is kizszorították, akiknek így nem adódott alkalom rámutatniuk a hibákra, melyeket maguk a hivatalosságok is vonakodtak kijavítani a jó rendet biztosító törvényekkel. Ennek súlyos következménye a bűnök széles skálája lett: ivászat, bálványimádás, hiú öltözködési cico-ma, paráználkodás, tánc stb. (Calvin, CR., XI. 510.) Ezeket abban az időben akár Genf-ről is mondhatta volna.

A lelkészválasztás és beiktatás során is fontos szerepet kapott a testület. A lausanne-i Magisztrátus gyakorlatát megfelelőnek találja a berni testület, bár külön nyomatékkal emeli ki a lelkészek véleményének döntő jelentőségét: „a lelkészválasztás kérdésében a hatóság eldöntötte, hogy csak olyan új lelkészt fogad el, akit alaposan levizsgáztattak először a helyi lelkészek, aztán a közösség, amelyben szolgálatát kell végeznie” akárcsak a múltban, amikor ugyancsak a lelkészek tanácsára és döntésére, illetve a körzet beleegyezésére volt szükség, minden más szertartás vagy kézirátétel nélkül, amely nem feltétlenül szükséges. „Az ilyen lelkészbeiktatást nem lehet és nem is kell ellentétesnek tartani az ösgyülekezetek rendjével és avatási gyakorlatával”, hiszen ott is a lelkészek mondtak előbb véleményt, és adták beleegyezésüket. (Calvin, CR., XI. 511.)

Ami a genfi helyzetet illeti, itt a megválasztott lelkésznek fogadalmat kellett tennie, amelyben kötelezte magát, hogy Istent hűséggel szolgálja, az evangéliumot tisztán hirdeti, elfogadja és betartja az egyházi törvénykönyv valamennyi rendelkezését. „Harmadszor esküszöm és ígérem – kellett fogadnia a lelkésznek –, hogy megtartom és megőrzöm az Hatóság és a Város tiszteletét és hasznát, erőm szerint munkálván azon, hogy a nép békében és egységben éljen a Hatóság kormányzó testületével, és nem egyezem soha bele abba, ami ennek a jó viszonynak ellentmond”. (Calvin, CR., X. 95.). „Végül pedig – fejeződik be a fogadalomtétel – esküszöm, hogy alávetem magam a Város rendőségének és törvényeinek, és jó példával járok a többiek előtt”. (Calvin, CR., X. 96.). Amennyiben a lelkészek között vitás kérdések merülnek fel, és semmiképpen nem sikerül azokat elsimítani, végső döntési fórumként a Magisztrátus

határozott, azért, hogy a város jó rendje megmaradjon. (Calvin, CR., X. 96.). A Magisztrátusnak jelentős feladatot szánt az egyházi rend és tanegység megőrzésében is, mind a városban, mind a városhoz tartozó egyházközségekben. A Magisztrátusnak két személyt kellett választania a szindikusok közül, akiknek két ugyancsak választott gyülekezeti lelkéssel évente egyszer végig kellett látogatniuk a városi és ahhoz tartozó gyülekezeteket. (Calvin, CR., X. 98.).

Az egyházfegyelmelési törvénykönyv iránti igény a genfi Magisztrátusban is előkezdült, a lelkészválasztás és beiktatás ügyében pedig épp annyira hallatta szavát az itteni világi testület is, mint Bernben. Sőt, a Magisztrátus, egyházfegyelmelési jogát gyakorolva, akár ki is utasíthatott lelkészt a városból, mint tette Albergiusszal, aki megsértette Kálvint és nem kért tőle bocsánatot (Calvin, CR., XI. 350.), vagy ellenkezőleg, megengedhette a lelkészeknek, hogy annyiszor prédikáljanak, ahányszor szükséges (Calvin, CR., XI. 458.).

Kálvin helytelenítette azt a korabeli genfi szokást, hogy a Magisztrátus kisajátította magának az egyházfegyelmelés egyik igen lényeges és hatékony eszközét, a kiközösítést. Az *excommunicatio minor*-t ő maga is gyakorolta, mégpedig strasbourgi tartózkodása idején. Farellnek írja: az egyik fiatal ember úgy jelentkezett úrvacsoravételére, hogy korábban, Kálvin figyelmeztetése ellenére, nem tisztította ki magát előtte (praemonuisse ut mihi antea se purgaret), egy hónapig egyetlen istentiszteleti alkalmat sem látogatott, nyilvános tereken kóborolt, részegeskedett, sőt az a szóbeszéd járta, hogy tisztátalan nőszemélyek közé elegyedett. „Mindezek ellenére – írja Kálvin – még rárontott volna a szentséges misztériumra [úrvacsorára], ha útját nem állom!” (Calvin, CR., XI. 339.). Az úrvacso-

rától való eltiltást (*excommunicatio minor*), vagy az egyháztagság megszüntetését (*excommunicatio maior*) mint fegyelmező eszközt végre a Konzisztórium megszervezésével sikerült kivennie a Magisztrátus kezéből.

KÁLVIN TÁRSADALMI SZOLGÁLATA

Visszatérésre sürgető levelek

1540–41 között Genfnek csak nagyarányú összefogással sikerült Kálvint Strasbourgból visszahívnia. A hosszú folyamat levelezését jó lenne akár külön is feldolgozni, mi most ennek csak néhány részletét ismertetjük, ízeletőképpen. Elsőnek, 1540 szeptemberében, Antonius Marcurtius írt neki Neuchatellből, felemlítvén a genfi polgárok vadságát és gonoszságát, amiért Kálvint és társait onnan elűzték, most viszont Kálvint „égő vággyal” és „a legnagyobb óhajttal” visszahívnák. Nem minden alap nélküli eme legújabb szándékuk, miután felismerték, hogy „a halandók közül senki sem tudta azt az egyházat olyan hatalommal, bölcsességgel és pontossággal irányítani, mint te” – mondja Marcurtius. „Tehát Kálvinom, ne csak siess, hanem széleseben repülj, és fogadd el ezt a nem remélt alkalmat” – írja a neuchateli lelkész, aki a meghívásban isteni jelt lát. (Calvin, CR., XI. 87.).

M. du Taillis francia menekült Farellnek ír Genfből, az ottani jó barátok biztatására, kérvén Farell közbenjárását, hogy Kálvint győzze meg; menjen vissza genfi testvéreihez, és ne törődjön az őt ért sérelmekkel, hanem inkább tekintsen az ottani egyház súlyos állapotára. (Calvin, CR., XI. 89.). Kálvin visszautasította a meghívást, mire Petrus Viretus Lausanneból kereste meg levelével, lefestvén a genfi egyház egykor virágzó, de mos-

tanra nyomorúságossá lett állapotát, és ő is a visszatérésre biztatja. (Calvin, CR., XI. 93.).

Végre 1540 októberében a genfi polgári hatóság, a Szenátus is levélben kéri őt arra, hogy térjen vissza. Tekintettel arra, hogy mindhárom helyi tanács közös döntése folytán került sor az ófrancia nyelvű levél megírására, ismertessük azt részletesebben. Amikor Genf teljes világi kormányzó intézményei Kálvin figyelmébe ajánlják magukat „jó testvérként” és „személyes barátként” szólítják meg a reformátort. Ismerik Kálvin azon vágyát és szándékát, hogy Isten tiszteletét és dicsőségét szolgálja, és szent igéjét terjeszse, „amiért a mi Kisebb, Nagyobb és Általános Tanácsunk nevében [...] igen buzgón kérjük Önt, hogy keljen útra és jöjjön vissza ide hozzánk, korábbi helyére és lelkési állásába. Reméljük, hogy visszatérése, Isten segítségével, jó és gyümölcsöző lesz a szent evangélium gyarapodására”. Értésére adják továbbá, hogy a nép igen nagyon vágyik őt hallgatni, ami pedig a helyi vezetés további szándékát illeti, mögötte állnak és támogatni fogják minden tervében. (Calvin, CR., XI. 94–95.).

A levélből nem úgy tűnik, mintha a genfi világi kormányzásnak nagy tervei lennének Kálvinnal. Megszületése tényével mégis jelez valamit: a Genfben kialakult zavaros egyházi helyzetet a tanács képtelen uralni és megoldani, arra egyedül Kálvint tartja alkalmasnak. Nem a levél szövegében kell keresni ennek bizonyítékát, hanem azon korábbi és későbbi baráti levelekben, amelyek visszatérésre sürgetik, s amelyek mögött minden bizonnyal ott áll a genfi tanács diplomáciai munkája. Az állam és egyház, az államhatalom képviselői és a reformátor összekapcsolódása és egymásra utaltsága így válik újra szükségessé a helyi társadalom szolgálatára. De tévedés lenne ezt a kapcsolatot csak amo-

lyan kényszerházasságnak vagy önző érdek-közösségnek tekinteni, hiszen a városállamok tanácsainak vagy magisztrátusainak tagjai, vagyis a világi vezetők, őszinte meggyőződéssel hirdették és szolgálták kettős feladatukat: Isten tiszteletének illetve a város jólétének és hasznának előmozdítását (ladvancement de lhonneur de Dieu et pour la prosperite et utiliter [...] de ville). (Calvin, CR., XI. 524). E kettős feladat ellátására intik a genfi világi kormányzást a strasbourg-i lelkészek is: „Gondoskodjatok róla, hogy egyházi igazgatásokat a legjobban megszerveződjék Kálvin és Viretus munkája folytán, a tiétek eredményeként pedig ily módon a polgári igazgatás Krisztus országához igazodjék, hogy igazán Isten népe legyetek, szent nemzet, Isten országa”. (Calvin, CR., XI. 292).

A számtalan levél közül még egyet hadd említsünk, hiszen abban nem csak általánosan van szó a genfi gyülekezetről vagy Kálvin párhíveiről, hanem a város legfelsőbb és legszélesebb demokratikus világi kormányzói intézményeiről szó szerint beszél Iacobus Bernardus, az „evangélium lelkésze” Genfből, egyrészt a Kétszázak Tanácsa, másrészt a Általános (generális) Tanács külön-külön megtartott gyűléséről, amelyen Kálvin visszahívása mellett döntöttek. Bernard szemléletesen írja le az eseményeket, amelyeknek kulminációs pontja az a momentum, amikor a polgárok közgyűlése egybehangzó szóval kiáltja: „Kálvint, a derék és tanult férfit, Krisztus szolgáját akarjuk!” Ezt követően szinte az istenkáromlás határát súrolja azon hasonlat, amellyel Kálvinra alkalmazza a jól ismert bibliai képet Krisztus személyéről: íme a kő, amelyet az építők megvetettek, ő lett a szeglet kövévé. „Kerekedj hát fel tiszteletre méltó atyám a Krisztusban, és utazz ide hozzánk! Urunk Istenünk nekünk ajándéko-

zott téged, mint hallhatod. Utánad sóhajt itt mindenki!” (Calvin, CR., XI. 149).

Sok egyéb, hasonló tartalmú levlérszöveggel lehetne illusztrálni a genfi világi kormányzat diplomáciai munkáját, amely Kálvin visszacsábítását szolgálta, de úgy érzem, ezzel is sikerült érzékeltetni, persze a retorikai szóvirágokon túl, a helyi állami hatóság azon igyekezetét, és talán őszinte szándékát is, hogy Kálvin személyében visszakapják a város egyházi és társadalmi életének megjavítását felvállaló reformátori és jogász elmét. Kálvin kezdetben vonakodik, sőt egyenesen irtozik visszatérni, végül sok biztatásra mégis megteszi. Nézzük meg most, hogyan állította a helyi államhatalom és társadalom szolgálatába teológiai és jogi képzettségét.

Egyház és társadalom összefonódása az egyházi törvénykönyvben

Hadd utaljunk vissza a bevezető gondolatokban mondottakra, ahol jeleztük, hogy Kálvin korának társadalmát teljesen átittatták az isteni rendelkezésre épített egyházi és sok esetben a világi törvények. Ebben az összefüggésben elmondtuk, hogy az egyház nem különült el a társadalomban, hanem mélyen belenyúlt abba, és alakította azt, tehát igen jelentős az egyház fogalmának kálvini definíciója. Ezt is a kevésbé közismert levelezéséből mutatjuk be. Antonius Pignaeus lelkésznek írja 1539. január 5-én: „vallom, hogy az egyház teste egyedül csak ott jelenik meg, ahol Krisztus Lelke annyira uralja, hogy belőle csak tiszta és szent dolog származik. Erre nézve nem azt mondom, hogy tagjai semmiféle betegségtől vagy vétektől nem szenvednek, hanem azt, hogy teste egészségét mindig megtartja”. A társadalomban megjelenő egyház Istentől kapott funkciója tehát ez: a lelki és erkölcsi egészség szolgálása folytán megújulni és

megújítani. (Calvin, CR., XI. 308). Ennek konkrét megvalósítására tett próbálkozást Genfben, mindenekelőtt egyházi törvényekkel, melyek közül – úgy mond – csak azokat fogadja el szívesen, amelyek nem béklyózzák meg a lelkiismeretet, és amelyek a közrend megőrzését szolgálják. Törvényalkotói munkájára visszatekintve pedig így nyilatkozik: „Amelyeket viszont tirannusok kényszerítettek ránk, hogy a lelkiismeretet szolgátságba döntsek, vagy a babonáságot szolgálják inkább, mint az épülést, azokat visszavonni kényszerültünk”. (Calvin, CR., VI. 494).

Egyházi törvények és lázas erőbedobás

Az egyházi élet megtisztításának szándéka és igénye természetesen korábbi, mint genfi visszatérése. Egyik, 1538 októberében Strasbourgban kelt levele már határozottan elítéli, és a társadalomra nézve veszélyesnek tartja a csalókat (praestigiatores) az álomfejtőket (hypnosophistas) vagy a többnejűeket, és e bűnök megjavításával a mindennapi élet szintjén megélt társadalmi jó rendet kívánja szolgálni. Az egynejeséget, bőséges szentírási példák után, dialektikai következtetéssel is igazolja: házasság után a férfi teste a feleség tulajdona, „tehát azon a napon, amelyen a férj önmagát felesége mellé rendeli, saját testét kötelezi el neki, amelyet ez után már nem oszthat meg másokkal. Amennyiben mégis, hitszegő lesz.” Természetesen, mindez vonatkozik a feleségre is. (Calvin, CR., X. 258). Teológiai és jogi képzettségét viszont teljes egészében Genfben kamatoztatta az egyház és társadalom hasznára.

Genfi visszatérést a Kisebb Tanács (a Magisztrátus) 1541. szeptember 13-án hozott határozattal fogadta, amelyben törvénykönyv megalkotására kérte, melléje rendelve lelkész-társait és hat tanácsagot, hogy segítségére

legyenek. Három napra rá, a szeptember 16-án tartott gyűlésen arról született döntés, hogy az elkészülő egyházi törvénykönyvet jóvá kell hagynia a Kisebb Tanácsnak, a Kétszázak Tanácsának és a Közgyűlésnek is, tehát akkorra már valamiféle vázlatos tervezetnek léteznie kellett. (Calvin, CR., X. 15–16). Kálvin első levelét Genfből szeptember 16-án írta meg Farellnek, amelyben megerősíti ezt. Miután barátja és társai segítségét kéri itteni munkájához, azt írja, hogy a helyi lelkészekkel együtt összeállították a teljes egyházi közösség szabályrendeleteit, és azokat a Szenátus elé terjesztették. (Calvin, CR., XI. 281.). A törvénykönyv megtárgyalása igen elhúzódott, hiszen egy hónapra rá arról tájékoztatja Bucer-t, hogy a szabályrendeletet nem küldheti még el neki, mert az a Szenátustól még nem érkezett vissza. (Calvin, CR., XI. 298). A szabályzatra pedig igencsak szüksége volt Genfben, hisz november elején azt írja Farellnek, hogy a nép szorgalmasan eljár ugyan az istentiszteletre, a város erkölcsi élete is elég rendezett, de „még mindig igen sok vétek van mind a fejekben, mind a szívekben”, melyet ha nem gyógyítanak meg, féltő, hogy végül gennyes daganattá nő. (Calvin, CR., XI. 322.).

Az egyházi törvénykönyv-tervezet ellen bizonyára kifogások merültek fel; november 9-én a Kisebb Tanács jegyzőkönyvében az áll, hogy a lelkészek elvégezték a szükséges módosításokat, tehát a végleges változatot november 20-án a Közgyűlés elé terjesztették, amely jóváhagyta. (Calvin, CR., X. 16.).

Az időszak elfoglaltságának egyik legrészletesebb leírását egyik, 1542 elején írt levélben fogalmazta meg. Az egyház társadalmi szolgálatának összetett feladategyüttése áll előttünk ebben, mégpedig Kálvin és a Magisztrátus eléggé sűrű és bonyolult kapcsolatrendszerén keresztül. A levélnek nincs datálása, címzett-

je ismeretlen, a szerkesztők, az írás tartalmáról ítélve, megszületésének idejét 1542 januárjára teszik. Az első mondatokban Viretus személyét dicséri, aki hittel áll mellette, tanácsaival segíti őt csaknem mindenben, hogy „jobb külalakra építsem vissza mindazt, amit teljes mértékben felforgattak vagy összetörtek, szétszedtek vagy szétdobáltak. Mindenekelőtt meg kellett írunk az egyházi törvényeket. A Szenátus tagjai közül hat személyt rendeltek mellénk, hogy azokat kigondolják. Húsz nap alatt megfogalmaztuk a tervezetet, amely ugyan nem volt tökéletes, de a rendelkezésre álló kevés idő ellenére elég tűrhetőre sikerült. Ezt a nép szavazással elfogadta. Végül megszületett a törvény, hogy az erkölcsök felett vizsgálatot gyakoroljon, s az egyházi rend megtartása fölött őrködjön. Azt akartam ugyanis, minthogy méltó dolog is, hogy a lelki hatalmat különválasszam a világi törvénykezéstől.” (Calvin, CR., XI. 363). A lelkészek és a világi hatalom feladatmegoszlásáról másutt ezt írja: „a lelkészek azért használják csak Isten igéjének lelki kardját és nem kaptak hatalmat a polgári jogba beleavatkozni, hogy a polgári hatalom teljessége ne szenvedjen csorbát (que la puissance civile demeure an son entier), és se a hatóság, se a közrendi jogszolgálat tekintélye ne törjön meg (ne soit an rien derogue a l'auctorite de la seigneurie ne a la iustice ordinaire)”. (Calvin, CR., X.30).

Ugyancsak e néhány hónap alatt történt meg az is, hogy mivel Németország egyik részét a pestis gyötörte, a másikat a háború, rendkívüli könyörgéseket vezetett be, e témában született prédikációkat összegyűjtötte, a sákramentumok bővebb és világosabb istentiszteleti magyarázatára nézve új kötött szöveget dolgozott ki. „Így érkeztem el a katekizmusig, amelynek írása közben meggyőződésem, hogy Isten mellettem volt. [...]

Ezekhez még vedd hozzá azt, hogy az Institutio latin fordítását is be kellett fejeztem, amely ha megjelent, abból felmérheted, mennyit izzadtam.” (Calvin, CR., XI. 364). Közben pedig igen elkeseredett harcot folytatott két lelkészársával, akik képzetlenek voltak és beképzettek (indocti et superbi). A szeptemberi visszatéréstől eltelt néhány hónapra van tehát szó, mely idő alatt hihetetlen mennyiségű munkát sikerült elvégeznie. Ezek közül számunkra talán a legfontosabb az egyházi törvénykönyv, amellyel a lelki hatalmat *külön akarta választani* a világitól, vagyis a társadalom erkölcsi élete fölött a döntés és ítékezés jogát az egyháznak szeretne volna megszerezni, ezért tiltakozott többször is az ellen, hogy a kiközösítés jogát a világi hatalom kisajátítsa magának.

Az egyházi fegyelmezés lényeges intézményként jött létre a Konzisztórium, amelyet Kálvin azért tartott szükségesnek, hogy „lelki jogszolgáltatást” gyakoroljon. Kilenc lelkészből és tizenkét világi tagból állt, akiket a lelkészek neveztek meg, és választottak ki, az alábbi megoszlás szerint: kettőt a Kisebb Tanácsból, négyet a Hatvanak Tanácsából, hatot pedig a Kétszázakéból. Évente egyszer alapos vizsgálat alá vetették őket részben az egyház, részben a világi hatóság előtt, amely fenntartotta magának a jogot arra, hogy felmentse őket szolgálati kötelezettségeik alól. A Konzisztórium hetente egyszer ülésezett, rendszerint csütörtök reggel. Hatalmában állt beidézni, ítéletet nyilvánítani, és kiközösíteni a gyülekezet bármely tagját, ha nem az egyházi törvények szerint élt.

Egyházfegyelmi rendelkezések a falvak számára, 1547

A korabeli genfi társadalom és egyház összefonódására nézve a legbeszédesebb bizonyíték

talán Kálvin egyházi törvénykönyve. Megszületésének indítékára már utaltunk akkor, amikor a helyi Magisztrátus kéréséről beszélünk, amellyel a Genfben érkező reformátort fogadta, és a törvénykönyv genezisést ott eléggé részletesen ismertettük is. Az 1541. évi első tervezet utolsó mondata így hangzik: „jelen rendszabályzatot ne csak a város tartozzék betartani, hanem a hatóság jogi hatósugara alá tartozó falvak is” (Calvin, CR., X. 30)., tehát annak érvénye Genf és a környező településekre is kiterjedt, mint amelyek a genfi Magisztrátus jurisdikciója alatt álltak.

Az elkészült, a genfi tanácsban megszavazott és a városra nézve szentesített törvénykönyv elfogadtatása valamint bevezetése viszont a városon kívüli településeken akadályokba ütközött. 1546 folyamán Kálvin maga is komoly szóváltásba keveredett a környékbeli lelkészekkel, mindazonáltal a társadalmi és egyházi ékes és jó rend egyre erőteljesebb igénytel merült fel. 1546 decemberében a városi tanács és a Kétszázak Tanácsa is úgy döntött, hogy szükséges külön rendszabályt alkotni számukra. Így született meg 1547-ben az *Egyházfegyelmi rendelkezések a falvak számára* (*Ordonnances sur la police des eglises de la campagne*), amely viszont nem került be az 1561. évi Ordonnances-ba, ezért külön is érdemes részletesebben ismertetni.

Amennyiben tehát azt szeretnénk nyomon követni, hogy Kálvin szolgálata hogyan nyilvánult meg nemcsak az egyházi igazgatás, hanem a társadalmi élet megszervezése terén is, akkor úgy gondoljuk, ez a legmegfelelőbb írása erre. Nem valószínű, hogy a Genf környéki, de a városállamhoz tartozó református gyülekezetek az *Institutio*-ban leírt felfogása szerint rendezték be hétköznapi életüket, de egészen bizonyosra vehető, hogy a város e néhány oldalas törvényt érvényesítette a

joghatósága alá tartozó környékbeli települések egyházas társadalmának mindennapjaiban, amely szigorú rendelkezéseket tartalmaz a kötelező istentiszteleti látogatásról, a katekizációról vagy egyéb kötelező egyházi szertartásról, mely törvények elmulasztása pénzbeli és/vagy egyenesen börtönbüntetést vont maga után. Tekintettel arra, hogy a magyar szakirodalomban még nem találkoztunk a munka alapos ismertetésével, érdemesnek tartottuk részletesen is bemutatni.

Az ófrancia nyelven írt törvénykönyv két nagyobb egységre bomlik: az elsőben Kálvin egyházi ügyeket, a másodikban többnyire társadalmi dolgokat rendszabályoz. Tekintettel arra, hogy témánk szempontjából a második egység a jelentősebb, az elsőt csak vázlatosan és összefoglalva ismertetjük, bár, mint látni fogjuk, ennek is van társadalmi vonatkozása.

A prédikációval kezd, amelyre nézve az első rendelkezés máris társadalmi jellegű: valamennyi családagnak kötelező módon meg kell jelennie az istentiszteleten, különben pénzbírságot kell fizetnie, egyetlen személy kivételével, aki a gyermekekre és az állatokra vigyáz. Az istentiszteletről való késést, az ot-tani zajongást, a korai távozást ugyancsak büntették, a távolmaradást erős bizonyítékokkal lehetett csak igazolni. A katekizmussal folytatja, mondván, hogy kéthetente erre sort kell keríteni, a gyülekezetnek pedig akkora tisztelettel és olyan rendben kell azt végighallgatnia, mint az istentiszteletet.

A második csoportba olyan társadalmi vétkek tartoznak, amelyek ellentétben állnak a reformációval (*contraveniant a la reformation*). Mindenekelőtt a babonáság, amelyre nézve Kálvin öt pontban foglalja össze rendelkezéseit. Azok esnek e tiltó rendelkezés hatálya alá, akik bálványt imádnak, zarán-

doklatra mennek, a régi egyház ünnepeit megtartják, vagy misére járnak. Büntetésük egyaránt lehet fogház vagy bírság. (Calvin, CR., X. 55). Bálványimádás esetén egyenesen a helyi Konzisztórium előtt kell megjelenniük számadásra. Az istenkáromlásra nézve két paragrafusban rendelkezik: aki Krisztus vére és testére esküszik, annak testi fenyítést és pénzbírságot kell fizetnie, aki pedig visszautasítja Istent vagy a keresztséget, annak első alkalommal kilenc napot kenyéren és vízen kell eltöltenie a fogházban, második és harmadik alkalommal keményebb testi fenyítést alkalmazhatnak, a büntető tisztek belátása szerint. (Calvin, CR., X. 56). Ugyancsak eké-ként kellett eljárniuk azzal is, aki ellentmondott Isten ígéjének (qui contradisent a la parole de dieu), ha pedig ez még valamiféle lázítással (rebellion) is együtt járt, még súlyosabb büntetést kellett kiszabni. Tiltott volt meghívni valakit, és italt fizetni neki a kocsmában. Aki ezeket cselekedte, első két alkalommal csak pénzbírságot fizetett, harmadik alkalommal, kötelező büntetés mellett, akár börtönbe is zárhatták. Istentisztelet ideje alatt a mulatóhelyeket bezárva kellett tartani.

Hasonlóképpen kemény büntetést kaptak azok, akik tisztességtelen énekeket daloltak, és ledér táncot jártak: rájuk börtön várt, utána pedig a Konzisztórium. (Kálvin egyébként már korábban is rosszalta ezeket. A genfi Magisztrátusnak 1538-ban írt békepon-tok utolsó része tartalmaz erre nézve néhány mondatot, amelyekben arra kéri a Magisztrátust, hogy a joghatósága körzetén belül szüntettesse be a „buja és trágár énekeket és táncokat”. Calvin, CR., X. 192).

Az uzsoráról Kálvin külön tanulmányt írt, ebben a szabályrendeletben is előkerül a kérdés: a kölcsönadott pénzre 5%-nál magasabb kamatot nem volt szabad kiróni, külön-

ben az uzsorás tőkéje teljes elvesztésével és pénzbírsággal lakolt (Calvin, CR., X. 57.) A veszekedéseket ugyancsak tiltotta a szabályrendelet, különösen, hogyha azok lefolytatására külön társaságot gyűjtöttek. Vita esetén a lelkésznek kellett kiszállnia az örrel (garde) együtt békét teremteni, ami ha nem sikerült, az ügyet a Konzisztórium elé kellett vinni. (Calvin, CR., X. 57). A nyerészkedés céljával, aranyra vagy pénzre menő kártyajáték büntetése részben pénzbírság volt, részben a játék során forgalomba hozott pénzösszeg elkob-zása. A paráznság három változatát büntette, méghozzá igen keményen. A nem nős paráznák hatnapi börtönt kapnak kenyéren és vízen, és 60 sols bírságot (az egyéb vétkekért kiszabható 5–10 sols büntetés elenyészőnek tűnik ehhez képest), a nős paráznáknak kilenc napot kell börtönben ülniük kenyéren és vízen, melyhez hozzájárul még az eset súlyosságához mért büntetés, a jegyesek pedig amennyiben egy házban élnek, paráznságot követnek el. (Calvin, CR., X. 57–58). Az egyházközségi őrség megválasztásáról is rendelkezett: a kapitány, összegyűjtve az egyházköz-ségek tagjainak java részét, jóhiszemű és hívő öröket válasszon az egyházközségnek, aztán küldje el őket a Konzisztórium elé, hogy tájékoztatást kapjanak feladataikról, majd küld-jék a szindikuszok elé is, hogy esküdjének fel. Az utolsó paragrafus arról rendelkezik, hogy a lelkészek és őreik javaslatára miként kell a Konzisztórium elé állítani a törvények ellen vétő személyt. (Calvin, CR., X. 58).

Az ismertett levelek és munkák sorát persze ki lehetne egészíteni még számos munkával, amelyek a helyi társadalom megjobbítását és működésének zökkenőmentes haladását szolgálták, a büntetőjog tárgy körében született írásoktól, a helyi rendőrség működési

szabályrendeletén át, egészen a városi kapu-örök szolgálati szabályzatáig. Helyszűke miatt ettől el kellett tekintenünk. Mindenesetre megérné bővebben is foglalkozni ezekkel, hiszen Kálvin ilyen irányú munkásságát alaposabban is megismerhetnénk belőlük. Mégis úgy érzem, az eddig mondottak elegendőek annak jelzésére, hogy a nagy reformátor miként irányította a „város”-t, és hogyan szolgálta meg a genfi gyülekezet és hatóság feléje forduló bizalmát.

Az elmondottakkal csak jelezni tudtuk Kálvin hatalmas egyház- és társadalomszervező munkáját, melynek folytán Genf, a tucatváros, belső, lelki és erkölcsi fejlődésnek indult, és rövid idő elteltével a rendezett városállamok egyikévé nőtte ki magát. Ugyanakkor ez

példázza azt is, hogy közös, állami és egyházi összefogással olyan egészséges társadalmat lehet kiépíteni, amely magában hordozza potenciálját. Ehhez a kor specifikus *szoftvere*, a mennyei tan hitvallást és erkölcsi törvény-rendszereket átható ereje és rendező dinamiz-musa kellett. Ezt látta meg Kálvin, és szerenc-sés egybeesés folytán, erre jött rá a helyi vi-lági hatalom is. Genf tehát teljes mértékig kihasználta azt az esélyt, amelyet a történelem Ura felkínált neki politikai, társadalmi, gaz-dasági és nem utolsósorban egyházi felemelke-désére a reformációban és a reformátorban.

Kulcsszavak: *Kálvin, állam, társadalom, Genf, helyi egyházközségi kormányzás, egyházi törvényalkotás*

IRODALOM

- Kálvin János (1910): *A keresztyén vallás rendszere*. I–II. Pápa
 Calvin, CR. [Kálvin levelezése] (1871): *Corpus Reformato-rium*. [...] *Ioannis Calvinii opera quae supersunt omnia*. Ediderunt Guiliemus Baum, Eduardus Cunitz, Eduardus Reuss theologi Argentoratenses. Volumen X. Brunsvigiae
Catechismus, sive christianae religionis Institutio, communibus renatae nuper in Evangelio Genevensis Ecclesiae

suffragiis recepta et vulgari quidem prius idiomate, nunc vero Latine etiam quo de Fidei illius sinceritate passim aliis etiam Ecclesiis constet, in lucem edita. Ioanne Calvino autore. Basiliae, Anno MDXXXVIII. Supplex exhortatio ad invictiss[imum] Caesarem Carolum quintum et illustriss[os] principes aliosque ordines Spirae nunc imperii conventum agentes ut restituendae ecclesiae eorum serio velint suscipere. Eorum omnium nomine edita qui Christum regnare cupiunt. Per Ioan[em] Calvinum. 1543.

